

بررسی ثبت قرائت مصاحف قرن هفتم

آستان قدس رضوی (پنج مصحف دوم)

محمد تقی ۱

علی صادقی ۲

چکیده

علم قرائت یکی از علوم مهم قرآنی قلمداد می شود و یکی از مباحث بسیار مهم در موضوع قرائت، این است که آیا همه قرائت‌های گوناگون قرآن کریم که از قراء مشهور روایت شده، معتبر و حجت است یا تنها یک قرائت حجت است و به دلیل اهمیت بالای مسئله اختلاف قرائت که در مواردی موجب اختلاف حکم می شود و یقیناً بر اساس ادله عقلی و نقلی مطرح شده؛ قرآن به قرائت واحد نازل شده. و بهترین و معقول ترین راه برای شناخت آن قرائت واحد که باید متصف به تواتر نیز باشد؛ تحقیق میدانی و بررسی قرائت مضبوط در مصاحف قرون گذشته می باشد تا قرائت متواتری که از پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) به ما رسیده شناخته شود. لذا این پایان نامه، براساس روش کتابخانه ای و بررسی نسخ بر آن است که کشف کند که اکثریت مصاحف خطی گذشته با کدام قرائت بیشترین انطباق را دارد. از جمله نتایج بدست آمده از بررسی پنج نسخه مورد نظر؛ این است که در مجموع ۵۰۰ کلمه مورد بررسی شده از ۱۰۰ کلمه مورد بحث در ۵ نسخه قرآن خطی، بیشترین مطابقت را با قرائت عاصم به روایت حفص داشت که فقط ۱۷ مورد با قرائت حفص از عاصم مخالفت است ۱۲۶ بابو عمرو، و ۱۳۰ با نافع، ۱۳۰ با ابن عامر، ۱۳۲ با ابوجعفر بود، ۱۳۲ مخالفت با خلف و؛ ۱۳۵ با کسای، ۱۳۵ با حمزه و ۱۴۸ با یعقوب، ۱۵۳ با ابن کثیر یافت شد. بنابر این، قرائت عاصم به روایت حفص از قراء دهگانه کمترین مخالفت را با این پنج نسخه داشتند. و بیشترین مخالفت با قرائت ابن کثیر می باشد که ۱۵۳ مورد مخالفت در این پنج نسخه ثبت شده.

کلمات کلیدی: مصحف خطی، اختلاف قرائت، قراء دهگانه، تطبیق قرائت.

۱. کارشناسی ارشد تفسیر و علوم قرآن جامعه المصطفی ص العالمیه نمایندگی خراسان

۲. مدرس جامعه المصطفی ص العالمیه نمایندگی خراسان

۱- مقدمه

یکی از مباحث بسیار مهم در موضوع قرائت، این است که آیا همه قرائت‌های گوناگون قرآن کریم که از قراء مشهور روایت شده، معتبر و حجت است یا تنها یک قرائت حجت است؟ آیا قرآن کریم با یک قرائت بر پیامبر ﷺ نازل گردیده یا آنکه به وجوه لفظی مختلفی نازل شده است؟ اگر قرآن کریم با یک قرائت نازل شده باشد، طبعاً همان یک قرائت، قرآن به شمار می‌رود و سایر قرائت‌ها قرآن نخواهد پرسش بعدی، این است که اگر ثابت شود، قرآن کریم قرائت واحدی دارد، باید مشخص شود که آن قرائت کدام قرائت است؟ و راه شناخت آن از بین قرائت‌های گوناگون چیست؟ یکی از راه‌های شناخت قرائت متواتر و معتبر، بررسی قرائت مصاحف نسخه‌های خطی قرون گذشته می باشد؛ زیرا قرائتی که در اکثریت مصاحف در قرن‌های گذشته ثبت شده، قرائتی است که مسلمانان در بستر جماعی از نسل‌های گذشته گرفته‌اند و مبدأ آن قرائت رسول خدا ص است. اما دیگر قرائت حجت و اعتبار آن ثابت نیست بویژه که امام صادق ع ما را به قرائت عموم مردم ارجاع داده و فرمودند اقرأوا كما یقرأ الناس. (فیض کاشانی، وافی: ج ۵، باب اختلاف القراءات، ص ۲۷۳) لذا برای روشن ساختن قرائت رائج در اکثر مصاحف و در اکثر زمان‌های گذشته و بلاد مختلف لازم است قرائت مضبوط در نسخ خطی مصاحف گذشته بررسی شود. برای تحقق این هدف نسخه‌های خطی قرن ششم موجود در آستان قدس رضوی را بررسی کنیم و مشخص سازیم که این مصاحف با کدام قرائت بیشترین انطباق را دارد اگر اکثر مصاحف در قرائت واحدی اشتراک داشتند این مطلب گویای آن است که قرائت متواتر قرآن همین قرائت است زیرا ائمه ع دستور داده‌اند. اقرأوا كما یقرء الناس (محمد محسن فیض کاشانی وافی) ج ۵، باب اختلاف القراءات، ص ۲۷۳).

۱-۱ تبیین و ضرورت موضوع تحقیق:

اختلاف قرائت در مواردی موجب اختلاف حکم می‌شود و یقیناً بر اساس ادله عقلی و نقلی مثل الْقُرْآنَ وَاحِدٌ نَزَلَ مِنْ عِنْدِ وَاحِدٍ (فیض کاشانی وافی) ج ۵، باب اختلاف القراءات، ص ۲۷۳ قرآن به قرائت واحد نازل شده. و لازم است ما آن قرائت واحد را بشناسیم و راهش هم این است که قرائت متواتر را بشناسیم. این پژوهش به خصوص در قسمت مقدمات تحقیق به صورت گروهی انجام شده است. و در قسمت تطبیقی و آمار گیری به صورت انفرادی انجام شده و از آن جهت که بررسی در نسخه‌های قرون اول که به علت خط کوفی

ابتدایی، در بسیاری موارد فاقد اعراب و نقطه و غیر خوانا بودن نسخه ها؛ و همچنین نیافتن پژوهشی به این سبک در مصاحف قرن هفتم پژوهش را از قرن هفتم آغاز کردیم زیرا دارای اعراب و نقطه و خوانا می باشد. و نظر به اینکه کتابخانه آستان قدس رضوی مرکز نسخه های خطی در ایران می باشد؛ مصاحف خطی آستان قدس را محور پژوهش خود قرار دادیم. در ضمن به دلیل بروز مشکلاتی از قبیل تغییر در محدوده موضوع و مشکل کمبود زمان برای پژوهش، این پژوهش توسط هر پژوهشگر در یک نسخه خطی انجام شده است

۱-۲ فرضیه:

به نظر می رسد اکثریت مصاحف خطی گذشته در قرائت واحدی که همان قرائت متواتری است که از پیامبر رسیده اشتراک دارند و به نظر می رسد این قرائت بیشترین انطباق را با قرائت عاصم دارد. زیرا عاصم اهل اجتهاد در قرائت نبوده و بر اساس قرائت متواتر بین مسلمین که از استادش ابو عبد الرحمن سلمی و او از علی ع و او از پیامبر ص فرا گرفته بود قرائت می کرد (ابن شهر آشوب، مناقب آل ابی طالب علیه السلام، ج ۲، ص ۴۳).

۱-۳ پیشینه تحقیق:

بررسی قرائت مضبوط در مصاحف خطی قرون ششم در کتابخانه آستان قدس رضوی تا کنون انجام نشده است؛ لذا انجام آن برای شناخت قرائت متواتر ضروری است.

۱-۴ روش تحقیق:

روش تحقیق در این پژوهش به صورت کتاب خانه ای می باشد با توجه به اینکه این پژوهش در کتابخانه ی آستان قدس رضوی انجام شد ما هر روز به صورت حضوری می رفتیم و نکات مورد نظرمان را یاد داشت می کردیم آیات را بررسی می کردیم و بعد از آن در خانه می شنیم باز هم در فایل کامپیتر خود ثبت می کردیم و تا در نتیجه به فایل کامل رسیدیم.

۱-۵ تعریف لغوی اصطلاحی قرائت

قرائت جمع آن قراءات می باشد، از مصدر «قرأ» است. «قرأ» دلالت بر جمع و اجتماع دارد. آنچه علمای لغت معانی آن ذکر کرده اند؛ قرائت را به جمع کردن و گرد آوردن، معنی کرده و به قرأت الماء فی الحوض به معنی «جمعه»، استشهاد نموده است (ابو اسحاق زجاج، إعراب القرآن: ج ۱، ص ۹۶)

و در اصطلاح قرائت «قرائت‌ها عبارت از اختلاف مربوط به الفاظ و عبارات وحی است که اختلاف در رابطه با حروف و کلمات قرآن و کیفیت از قبیل تخفیف و تشدید و امثال آن‌ها از سوی قرآء است (بدرالدین زرکشی، البرهان فی علوم القرآن، تحقیق ابوالفضل ابراهیمی، ج ۱، ص ۳۱۸).

۶-۱ واژه قرائت در عهد صحابه:

واژه «قرائت» در عصر صحابه به معنای قرائتِ نص قرآن همراه با تفسیر مختصر آن به کار می‌رفت؛ زیرا مصاحف صحابه، افزون بر نص قرآن، تفسیر مختصر آیات را که از پیامبر ﷺ آموخته بودند نیز در بر داشت. شیوه رسول خدا ﷺ آن بود که قرآن کریم را ده آیه ده آیه، همراه با تفسیر آن به مسلمانان می‌آموخت. ^۱ بن جریر طبری، جامع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۱، ص ۲۷ صحابه به شیوه‌ای که از پیامبر ﷺ فراگرفته بودند، قرآن را با تفسیر آن به دیگران تعلیم می‌دادند و به خواندن آیات همراه با واژه‌های تفسیری، قرائت می‌گفتند.

در زمان خلیفه دوم دستور داد، قرآن کریم از بیان پیامبر ﷺ تجرید شود و به دستور خلیفه سوم عثمان، مصاحفی همسان و خالی از تفسیر نگاشته و سایر مصاحف سوزانده شد، به تدریج تعلیم قرآن به تعلیم قرائتِ نص آن، منحصر گردید و از آن زمان به بعد، اندک اندک واژه قرائت صرفاً به معنای قرائتِ نص قرآن بکار رفت و به تدریج اصطلاح قبلی فراموش شد؛ ^۱ در این باره ر. ک: سید مرتضی عسکری، القرآن الکریم و روایات المدرستین، ص ۲۸۶-۲۹۸.

۷-۱ رسم الخط مصحف عثمانی

رسم الخط مصحف های عثمانی از نظر ترتیب سوره ها، نزدیک به مصحف هایی است که صحابه نوشته بودند و بر همان شیوه، سوره های بزرگ مقدم بر سوره های کوچک ترتیب یافت حروف مصحف های عثمانی خالی از نقطه و علائمی بوده است که اعراب کلمات را نشان می دهد. این مصحف ها به احزاب و اعشار و احماس، تقسیم بندی نشده بود و مملو از غلطهای املائی و تناقض هایی در رسم الخط بوده است. که علت آن، ابتدایی بودن خطی است که صحابه در آن زمان می شناخته اند. ترتیب مصحف عثمانی، همان ترتیبی است که در مصحف کنونی وجود دارد

۸-۱ تدوین مصحف عثمانی

مُصَحَّف عثمانی نسخه‌ای از قرآن است که به دستور عثمان بن عفان تدوین شد. مصحف‌های عثمانی که برخی از آنها را «مصحف امام» هم خوانده‌اند. علت گردآوری این مصحف، وجود نسخه‌های متفاوت از قرآن میان مسلمانان و اختلافات میان آنان بوده است. پس از تهیه مصحف عثمانی، به دستور عثمان دیگر مصحف‌ها را نابود کردند. طبق دیدگاه مشهور، گردآورندگان مصحف عثمانی چهار نفر به نام‌های زید بن ثابت، عبدالله بن زبیر، سعید بن عاص و عبدالرحمان بن حارث بودند.

صحابه و امامان شیعه یا یکسان‌سازی مصحف‌ها و مصحف عثمانی مخالفت نکردند؛ اما انتقاداتی درخصوص شیوه تدوین مصحف و برخی واژه‌های آن داشتند. به گفته محققان علوم قرآنی، خطاهای املائی در مصحف عثمانی راه یافته است. (ر، ک، معرفت، محمد هادی، علوم قرآن، ج ۱، ص ۱۴۵) البته به باور آنها این مسئله دلیلی بر تحریف قرآن نیست؛ چراکه الفاظ قرآن حفظ شده‌اند.

۹-۱ وحدت یا تعدد قرائت صحیح قرآن

یکی از مباحث بسیار مهم و مبنایی در موضوع قرائت، این است که آیا قرآن کریم دارای قرائت واحدی است، یا آنکه دارای قرائت‌های متعددی است و به وجوه لفظی مختلفی بر پیامبر ﷺ نازل شده است؟ اگر قرآن کریم با یک قرائت نازل شده باشد، طبعاً همان یک قرائت، قرآن به شمار می‌رود و سایر قرائت‌ها ارزش و اعتباری نخواهد داشت و نمی‌توانیم در استنباط احکام و برداشت نکات تفسیری، به آنها استناد کنیم. پرسش جدی دیگری که در اینجا مطرح می‌باشد، این است که اگر ثابت شود، قرآن کریم قرائت واحدی دارد، باید مشخص کرد که آن قرائت کدام قرائت است؟ و راه شناخت آن از بین قرائت‌های گوناگون چیست؟ جمعی از محققان امامیه معتقدند، قرائت صحیح و معتبر یکی بیش نیست و آن قرائت جمهور مسلمین می‌باشد که به تواتر از پیامبر ﷺ رسیده و در مصاحف مرسوم و رایج، ثبت شده است. این قرائت در بستری جدا از قرائت‌های اجتهادی قراء، در بین عامه مسلمین جریان داشته و در طی قرن‌ها پیوسته از نسلی به نسل دیگر انتقال یافته است. قرائن و شواهد عقلی و نقلی فراوانی این دیدگاه را تأیید می‌کند.

۲- معرفی نسخه های خطی و معرفی مصاحف خطی

۲-۱ معرفی مصحف خطی شماره: ۱۰۸

این نسخه ارزشمند در موزه قرآن حرم مطهر امام رضا (علیه السلام) نگهداری شده است از سوره حمد آغاز و تاسوره الناس انجام میپذیرد. و در قرن هفتم هجری قمری خط کوفی رنگ مشکی دوره تکامل نوشته شده است. روش تهیه: وقفی - واقف: فتح علی قاجار شاه ایران

تاریخ وقف: ماه: رمضان - سال: ۱۲۳۳ - قرن ۱۳ هجری قمری

۲-۱-۱ خصوصیات این نسخه:

شماره ثبت اموال: ۱۰۸ نوع: قرآن خطی محل نگهداری نسخه: موزه قرآن

روش تهیه: معین شده - فتحعلی قاجار، شاه ایران -- تاریخ تهیه: ماه رمضان - سال ۱۲۳۳ - قرن ۱۳ هجری قمری. پدیدآور(ان): واقف: فتحعلی قاجار، شاه ایران تولد: (قرن ۱۳ هجری قمری) کاتب: مستعصمی، یاقوت تولد: (قرن ۷ هجری قمری) مصحح: سلطان القراء تولد: (قرن ۱۴ هجری قمری

آسیب های نسخه: وضعیت کنونی نسخه بعد از مرمت بسیار خوبست.

۲-۱-۲ امتیاز نسخه:

امتیاز نسخه: از حیث خط متن و ترجمه و صفحه آرایی و دو لوح مذهب و مرصع و نشانهای خمس و عشر بسیار نفیس است ارزش نسخه: نفیس آسیب های نسخه: وضعیت کنونی: نسخه جز اندکی گسستگی شیرازه بسیار خوبست. این مصحف در کتابخانه آستان قدس رضوی در صورت پی دی اف و نسخه اصلی کتاب هم موجود است.

۲-۲ معرفی مصحف خطی شماره: ۶۱۳

محل نگهداری نسخه کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی روش تهیه: وقفی - واقف: خواجه محمد صالح. وضعیت نسخه: ناقص آغاز: سوره حمد. انجام: سوره: و اذا الرسل اقتت. وضعیت کتابت: تاریخ کتابت: قرن ۷ هجری قمری. وقفنامه این نسخه در قرن یازده هجری قمری توسط عنایت الله ابن حسین کتابت شده.

۲-۳ خصوصیات این نسخه

شماره ثبت اموال: ۶۱۳ نوع: قرآن خطی محل نگهداری نسخه: کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی روش تهیه: وقفی - واقف: خواجه محمدصالح -- تاریخ وقف: سال ۱۰۶۸ - قرن ۱۱ هجری قمری پدیدآور(ان): واقف: محمدصالح (خواجه) تولد: (قرن ۱۱ هجری قمری) کاتب و قفنامه: عنایت الله بن حسین تولد: (قرن ۱۱ هجری قمری) وضعیت نسخه: ناقص آغاز: سوره حمد انجام: و اذا الرسل اقتت. سوره المرسلات آیه ۱۱ نونویس تا سوره ناس. جزوه: ۳۰ - ۱ وضعیت کتابت: تاریخ کتابت: قرن ۷ هجری

این مصحف در کتابخانه آستان قدس رضوی به صورت پی دی اف و نسخه اصلی کتاب هم موجود است.

۲-۳ معرفی نسخه خطی با شماره: ۹۵۷

این نسخه ی خطی ارزشمند درموزه قرآن حرم مطهر امام رضا (علیه السلام) نگهداری شده است روش تهیه وقفی - واقف: نامعلوم ترجمه به زبان: فارسی پدیدآور(ان): مترجم: بله آغاز: موجود: اعمالهم فی الدنيا و الاخره و ما لهم من ناظرین. آل عمران آیه ۲۲. انجام: موجود: افمن شرح الله صدره للاسلام. . سوره زمر آیه ۲۲ جزوه: ۳۰ - ۱ وضعیت کتابت: تاریخ کتابت: قرن ۷ هجری قمری.

۲-۳-۱ خصوصیات این نسخه

شماره ثبت اموال: ۹۵۷ نوع: قرآن خطی محل نگهداری نسخه: کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی روش تهیه: وقفی - واقف: ؟ ترجمه به زبان: فارسی پدیدآور(ان): مترجم: بله آغاز: موجود: اعمالهم فی الدنيا و الاخره و ما لهم من ناظرین. آل عمران آیه ۲۲ انجام: موجود: افمن شرح الله صدره للاسلام. زمر آیه ۲۲ وضعیت کتابت: تاریخ کتابت: قرن ۷ هجری قمری نوع خط: متن: محقق ترجمه: نسخ تحریری

اندازه خط: متن: غبار حاشیه: غبار ترجمه: غبار درجه خط: متن: خوش دانگ قلم: متن: سر فصلی (از ۱/۵ تا ۲ میلیمتر) ترجمه: خفی (از نیم تا ۳/۴ میلیمتر) تعداد سطرها: متن: ۱۱ ترجمه: ۱۱

وضعیت کنونی نسخه، متوسط است.

۲-۳-۲- امتیاز

امتیاز نسخه: قدیمی از قرن ۷ با خط محقق جلی با نشانهای تزئینی و ترجمه کهن از قرن ۵ و ۶ ناقص ارزش نسخه: فوق العاده نفیس آسیب های نسخه: وضعیت کنونی نسخه، مناسب است. حرکات بصورت نقطه و رنگ مشکی ثبت شده است و فتحه ضمه و کسره را از قرائن تشخیص می دهیم و اختلاف قرائت به رنگ قرمز ثبت شده.

۲-۴- معرفی مصحف خطی شماره: ۹۶۵

این نسخه خطی به شماره ۹۶۵ قید شده. محل نگهداری نسخه: کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی روش تهیه نسخه: وقفی - واقف: بابا ابراهیم ارباب طرب است. ترجمه به زبان: فارسی پدیدآور(ان): مترجم: بله آغاز: حمد. جزوه: ۱-۳۰ وضعیت کتابت: تاریخ کتابت: قرن ۷.

۲-۴-۱ خصوصیات این نسخه

شماره ثبت اموال: م ۹۶۵ نوع: قرآن خطی محل نگهداری نسخه: کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی روش تهیه: وقفی - واقف: بابا ابراهیم ارباب طرب ترجمه به زبان: فارسی پدیدآور(ان): مترجم: بله واقف: بابا ابراهیم ارباب طرب آغاز: سوره حمد انجام: لکم دینکم ولی دین. کافرون آیه ۶ جزوه: ۳۰ - ۱ وضعیت کتابت: تاریخ کتابت: قرن ۷ هجری قمری

وضعیت کتابت: تاریخ کتابت: قرن ۷ قمری

۲-۵-۱ خصوصیات این نسخه:

شماره ثبت اموال: م ۳۹۷ نوع: قرآن خطی محل نگهداری نسخه: کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی روش تهیه: وقفی - واقف: معلوم نشد آغاز: موجود: انزل الیک و ما نزل من قبلک و بالاخره هم یوقنون بقره ۲ آیه ۴ انجام: موجود: و لا یشرک بعبادۃ ربه احدا کهف ۱۸ آیه ۱۱۰ جزوه: ۱۵-۱ وضعیت کتابت: تاریخ کتابت: قرن ۷ هجری قمری

۲-۵-۲ امتیاز این نسخه:

امتیاز نسخه: از حیث خط و ترجمه و نثر فارسی و تزئینات نفیس است. ارزش نسخه: نفیس درجه سه. از حیث خط ریحان جلی عالی و نشانهای مذهب و مرصع از قرن ۷ خیلی نفیس است. آسیب های نسخه: وضعیت کنونی نسخه پاره گی جلد، پاره گی صفحات آغاز و

انجام، جدائی جلد از شیرازه. این مصحف در کتابخانه آستان قدس رضوی در صورت پی دی اف و نسخه اصلی کتاب هم موجود است.

۳- معرفی روش ضبط قرائت اختلافی از مصحف

۱) روش ضبط قرائت در این مصحف خطی آنچه که مطابق قرائت عاصم به روایت حفص و قراء که با قرائت حفص مطابق هستند بصورت علامت مساوی نشان گذاری شده است،

۲) در جاهای که هر دو احتمال ذکر شده بودند هر دو احتمال نوشته شده است. و مواردی که مخالف عاصم به روایت حفص بوده مخالف به حفص نوشته شده است.

۳) در صورتی که کلمات ناخوانا یا صحیفات ناقص بوده یا کلمات مذکور نبوده به صورت موجود نبود یا ناقص نوشته شده است.

۴) برای سهولت در مراجعه به کلمات قرآن، سوره‌های قرآن را قبل از شروع گزارش ضبط قرائت در جدول بیان شده است.

۵) پایان هر نسخه بعد از گزارش ضبط قرائت ها نتیجه آن نوشته شده است. و نتیجه کلی در پایان گزارش ضبط قرائتهای همه پنج نسخه ها نوشته شده است.

۶) مراد از، ش، ع، در جدول یعنی شماره عکس آن صفحه مصحف است که به صورت عکس برداری از نسخه شده و در فایل pdf تنظیم شده است.

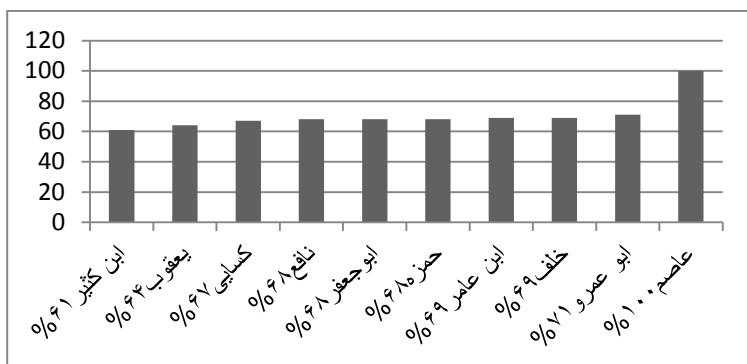
۷) گزارش نتیجه هر نسخه به صورت جداگانه به همراه جدول نموداری؛ در آخر جدول ارائه شده است.

تمام موارد اختلافی از کتاب النشر فی القرائات العشر نوشته ابن الجزری، ابو الخیر محمد بن محمد و در بعضی موارد از تقریب النشر فی القرائات العشر نوشته دکتر عادل ابراهیم محمد رفاعی می باشد

گزارش قرائات مضبوط در پنج مصحف خطی قرن هفتم

۱-۳ گزارش آمار موافقت قرائات مختلف قراء دهگانه نسبت به قرآن نسخه خطی شماره

۱۰۸ قرن هفتم کتابخانه آستان قدس رضوی

۲-۳ نتیجه گیری

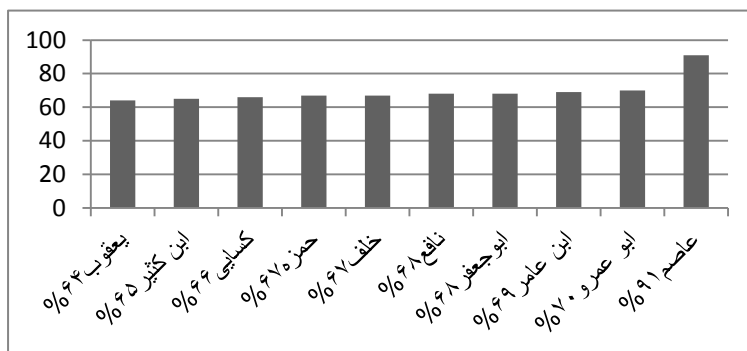
در بررسی ۱۰۰ کلمه اختلافی در قرآن؛ این مصحف خطی با شماره ۱۰۸ متعلق به قرن هفتم از نسخه های موجود در کتابخانه آستان قدس رضوی از ۲۹۵ مخالفت بیشترین انطباق را با قرائت حفص از عاصم داشت که هیچ مخالفتی وجود نداشت. رتبه دوم متعلق به ابو عمرو بود که از بین موارد اختلافی ۱۰۰ کلمه؛ ۲۹ مورد مخالفت را دارا بودند. رتبه سوم متعلق به ابن عامر و خلف بود که هر کدام ۳۱ مورد مخالفت را در بر داشتند. رتبه چهارم متعلق به ابو جعفر و نافع و حمزه بود که هر کدام ۳۲ مورد مخالفت را در این نسخه داشتند. رتبه پنجم متعلق به کسایی بود که ۳۳ مورد مخالفت با این نسخه را دارد. رتبه ششم متعلق به یعقوب می باشد که ۳۶ مورد مخالفت داشت. رتبه هفتم متعلق به ابن کثیر می باشد که ۳۹ مورد مخالفت با نسخه دارد. بنابر این قرائت عاصم از قراء دهگانه بیشترین انطباق را با این نسخه دارد. که هیچ مخالفت نداشت. و کمترین انطباق با قرائت ابن کثیر می باشد که ۳۹ مورد مخالفت در این نسخه ثبت شده است.

قید:

۱. هیچ مخالفتی در این نسخه با حفص از عاصم نداشت.
- مواردی که در این نسخه هر دو قرائت ثبت شده ۱۲ مورد بوده که همه ۱۱ مورد به عاصم ترجیح داده شده بود و یک مورد هم بدون ترجیح بود.
۱. یک مورد از اول مصحف حذف شده و وجود نداشت.
۲. در این نسخه ۸۷ مورد با حفص از عاصم موافقت داشت.
۳. هیچ مورد خارج از قرائات دهگانه در این نسخه ثبت نمی باشد.

۳-۳ گزارش آمار موافقت قرائت مختلف قراء دهگان

۶۱۳ قرن هفتم کتابخانه آستان قدس رضوی

۳-۳-۱ نتیجه گیری

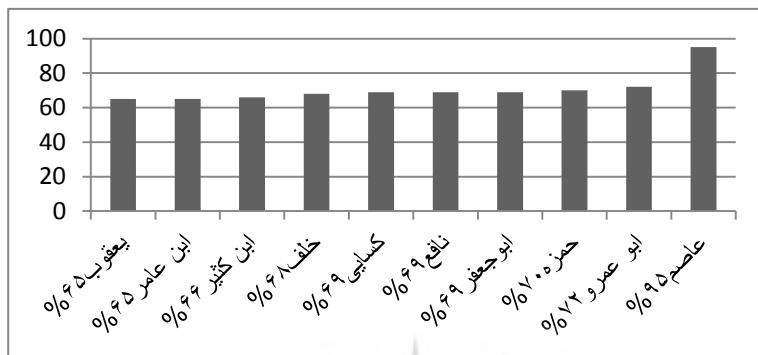
در بررسی ۱۰۰ کلمه اختلافی در قرآن؛ این نسخه خطی با شماره ۶۱۳ متعلق به قرن هفتم از نسخه های موجود در کتابخانه آستان قدس رضوی بیشترین انطباق را با قرائت عاصم به روایت حفص داشت که با ۸۳ موافقت و ۹ مورد مخالفت بود. رتبه دوم متعلق به ابو عمرو بود که از بین موارد اختلافی ۱۰۰ کلمه؛ ۳۰ مورد مخالفت را دارا بود. رتبه سوم متعلق به ابن عامر بود که ۳۱ مورد مخالفت را در بر داشت. رتبه چهارم متعلق به نافع بود که ۳۲ مورد مخالفت با او در این نسخه وجود داشت. رتبه پنجم متعلق به ابو جعفر و خلف و حمزه بود که هر کدام ۳۳ مورد مخالفت با این نسخه را دارا بودند. رتبه ششم متعلق به ابن کسائی می باشد که با ۳۴ مورد مخالفت سبب شده است. رتبه هفتم متعلق به ابن کثیر می باشد که ۳۵ مورد مخالفت با نسخه دارد. رتبه هشتم متعلق به یعقوب می باشد که ۳۶ مورد مخالفت را با این نسخه داشته است. بنابر این قرائت عاصم به روایت حفص از قراء دهگانه بیشترین انطباق را با این نسخه داشتند.

و کمترین انطباق با قرائت یعقوب می باشد که ۳۶ مورد مخالفت در این نسخه ثبت شده. موارد مخالفت نسخه با عاصم به روایت حفص ۹ مورد بوده و این ۹ مورد مختص به فقط حفص است و ابوبکر بن عیاش که راوی دوم عاصم می باشد ندارد. مواردی که در این نسخه هر دو قرائت ثبت شده ۷ مورد که در ۶ مورد به حفص به روایت عاصم ترجیح داده شده. و ۱ مورد ترجیح به غیر از حفص از عاصم می باشد و ۱ مورد حذفی کلمه هم وجود دارد.

هیچ مورد خارج از قرائات دهگانه در این نسخه ثبت نمی باشد.

۳-۳-۲ گزارش آمار موافقت قرائات مختلف قراء دهگانه

نسبت به قرآن نسخه خطی شماره ۹۵۷ قرن هفتم کتابخانه آستان قدس رضوی

۳-۳-۳ نتیجه گیری

در بررسی ۱۰۰ کلمه اختلافی در قرآن؛ این نسخه خطی با شماره ۹۵۷ متعلق به قرن هفتم از نسخه های موجود در کتابخانه آستان قدس رضوی بیشترین انطباق را با قرائت عاصم به روایت حفص داشت که ۵ مورد مخالفت بود. رتبه دوم متعلق به ابوعمر و بود که از بین موارد اختلافی ۱۰۰ کلمه؛ ۲۸ مورد مخالفت را دارا بود. رتبه سوم متعلق به حمزه که ۳۰ مورد مخالفت را در بر داشت. رتبه چهارم متعلق به کسائی و نافع و ابو جعفر که ۳۱ مورد مخالفت با آنها در این نسخه وجود داشت. رتبه پنجم متعلق به خلف که ۳۲ مورد مخالفت با این نسخه را دارد. رتبه ششم متعلق به ابن کثیر می باشد با ۳۴ مورد مخالفت. رتبه هفتم متعلق به یعقوب می باشد که ۳۵ مورد مخالفت با نسخه دارد. بنابر این قرائت عاصم به روایت حفص از قراء دهگانه بیشترین انطباق با ۵ اختلاف با این نسخه داشتند. و کمترین انطباق با قرائت یعقوب می باشد که ۳۵ مورد مخالفت در این نسخه ثبت شده است.

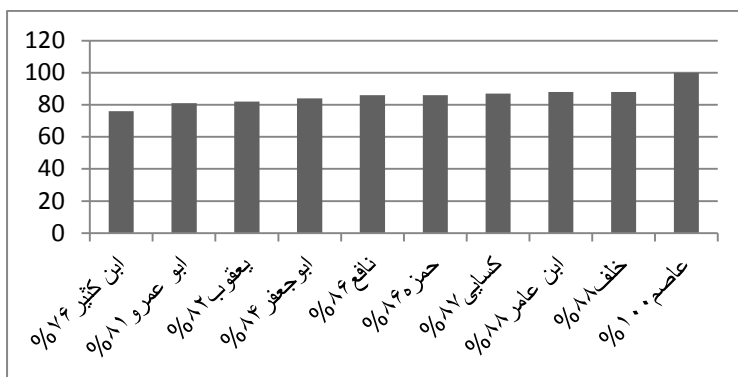
مواردی که در این نسخه هر دو قرائت ثبت شده ۴ مورد بود.

در این نسخه ۱۴ مورد حذفی وجود داشت.

هیچ مورد خارج از قرائات دهگانه در این نسخه ثبت نمی باشد.

۳-۳-۴ گزارش آمار موافقت قرائات مختلف قراء دهگانه

نسبت به قرآن نسخه خطی شماره ۹۶۵ قرن هفتم کتابخانه آستان قدس رضوی

۵-۳-۳ نتیجه گیری

بعد از بررسی‌های موجود در کتابخانه آستان قدس رضوی بیشترین انطباق را با قرائت عاصم به روایت حفص داشت که هیچ مورد مخالفت نداشت. رتبه دوم متعلق به خلف و ابن عامر بود که از بین موارد اختلافی ۱۰۰ کلمه؛ هر کدام ۱۲ مورد مخالفت را دارا بودند. رتبه سوم متعلق به کسائی که ۱۳ مورد مخالفت را در بر داشت. رتبه چهارم متعلق به حمزه و نافع بود که هر کدام ۱۴ مورد مخالفت در این نسخه وجود داشت. رتبه پنجم متعلق به ابو جعفر بود که ۱۶ مورد مخالفت با این نسخه را دارد. رتبه ششم متعلق به یعقوب می باشد که ۱۸ مورد مخالفت داشت. و رتبه هفتم متعلق به ابوعمر می باشد که باز هم ۱۹ مورد مخالفت با نسخه دارد. و رتبه هشتم متعلق به ابن کثیر که ۲۴ مورد مخالفت را با این نسخه داشته. بنابر این قرائت عاصم به روایت حفص از قراء دهگانه بیشترین انطباق را با این نسخه داشتند. و کمترین انطباق با قرائت ابن کثیر می باشد که ۲۴ مورد مخالفت در این نسخه ثبت شده است.

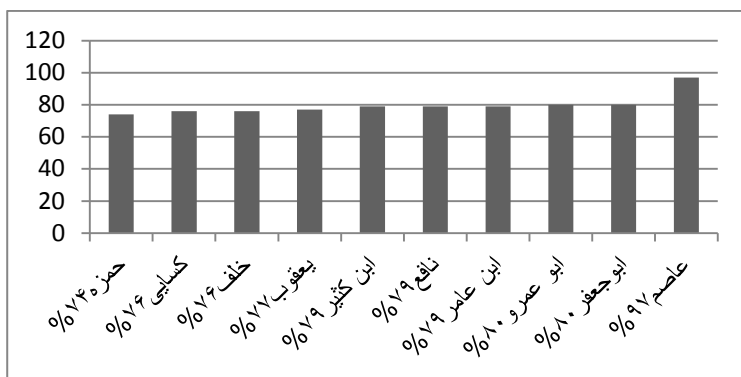
و در این نسخه هر دو قرائت احتمالی ثبت شده باشد ۸ مورد بود که ۱ مورد بدون ترجیح و ۶ مورد ترجیح به قرائت حفص از عاصم داشت و ۱ مورد به غیر از حفص از عاصم ترجیح داده شده بود.

و در این نسخه ۵۰ مورد کلمه وجود نداشت و حذف شده بود.

هیچ مورد خارج از قرائت دهگانه در این نسخه ثبت نمی باشد.

۶-۳-۳ گزارش آمار موافقت قرائت مختلف قراء دهگانه قرن هفتم نسخه خطی شماره

۳۹۷ در کتابخانه آستان قدس رضوی مشهد مقدس

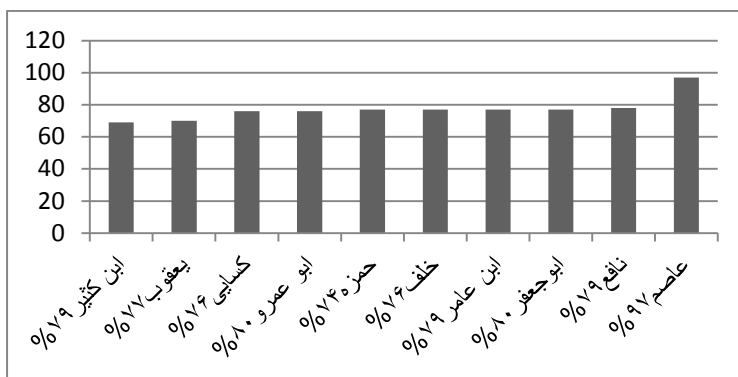
۷-۳-۳ نتیجه گیری

در بررسی ۱۰۰ کلمه اختلافی در قرآن؛ این نسخه خطی با شماره ۳۹۷ متعلق به قرن هفتم از نسخه های موجود در کتابخانه آستان قدس رضوی بیشترین انطباق را با قرائت عاصم به روایت حفص داشت که فقط با ۳ مورد مخالفت و ۶۰ مورد موافقت در رتبه اول بود. رتبه دوم متعلق به ابوعمر و ابو جعفر بود که از بین موارد اختلافی ۱۰۰ کلمه هر دو ۲۰ مورد مخالفت را دارا بودند. رتبه سوم متعلق به ابن عامر و ابن کثیر که هر کدام ۲۱ مورد مخالفت را در بر داشتند. رتبه چهارم متعلق به یعقوب بود که ۲۳ مورد مخالفت با او در این نسخه وجود داشت. رتبه پنجم متعلق به خلف بود که ۲۴ مورد مخالفت با این نسخه را دارد. رتبه ششم متعلق به حمزه می باشد ۲۶ مورد مخالفت دارد. بنابر این قرائت عاصم به روایت حفص از قراء دهگانه بیشترین انطباق را با این نسخه داشت. و کمترین انطباق با قرائت حمزه می باشد که ۲۶ مورد مخالفت در این نسخه ثبت شده است.

موارد مخالفت نسخه با عاصم به روایت حفص ۳ مورد بوده. مواردی که در این نسخه هر دو قرائت ثبت شده ۲ مورد بود که ۱ مورد بدون ترجیح و ۱ مورد ترجیح به حفص از عاصم داده شده بود. در این نسخه ۳۵ مورد حذفی وجود داشت. هیچ مورد خارج از قرائات دهگانه در این نسخه ثبت نمی باشد.

۳-۳-۸ گزارش آمار موافقت قرائات مختلف قراء دهگانه نسبت به پنج نسخه خطی قرآن

قرن هفتم کتابخانه آستان قدس رضوی مشهد مقدس

دستاوردها و نتایج کلی

- در بخش نظری بیان شد که واژه «قرائت» در عصر صحابه به معنای قرائتِ نص قرآن همراه با تفسیرِ مختصر آن به کار می‌رفت؛ چنانکه از ابن مسعود روایت شده: «عن زرّ عن عبد الله قال: كنا نقرأ على عهد رسول الله (ص): يا أيها الرسول بلغ ما أنزل إليك من ربك (أن عليا مولى المؤمنين) وإن لم تفعل فما بلغت رسالته والله يعصمك من الناس^(۱). مائده/۶۷»^(۲) «حاکم حسکانی، شواهد التنزیل، تحقیق: شیخ محمد باقر بهبودی، ج ۱، ص ۲۵۷؛ عبارت «أن عليا مولى المؤمنين» تفسیر است و جزء آیه، نمی باشد
- ترتیب مصحف عثمانی، همان ترتیبی است که در مصحف کنونی وجود دارد و با ترتیبی که در مصحف های صحابه در آن وقت به کار برده شده بود و به خصوص با مصحف ابی بن کعب، تطبیق می کرد.
- جمعی از محققان امامیه معتقدند، قرائت صحیح و معتبر یکی بیش نیست و آن قرائتِ جمهور مسلمین می باشد که به تواتر از پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) رسیده و در مصاحف مرسوم و رایج، ثبت شده است. این قرائت در بستری جدا از قرائت های اجتهادی قراء، در بین عامه مسلمین جریان داشته و در طی قرن ها پیوسته از نسلی به نسل دیگر انتقال یافته است. قرائن و شواهد عقلی و نقلی فراوانی این دیدگاه را تأیید می کند.^(۳) ر. ک: محمد هادی، معرفت، تلخیص التمهید، ص ۳۸۶-۳۹۹
- اگر قرآن با یک قرائت نازل شده باشد، طبعاً همان یک قرائت، قرآن به شمار می رود و سایر قرائت ها ارزش و اعتباری نخواهد داشت و نمی توانیم در استنباط احکام و برداشت نکات تفسیری، به آنها استناد کنیم
- شواهد عقلی و نقلی بر قرائت واحد وجود دارد.

از جمله شواهد عقلی

الف) اثبات نشدن تعدد قرائات

وجود یک قرائت و یک قالب لفظی مشخص برای قرآن، مانند هر سخن دیگر ثابت و معلوم است؛ زیرا تحقق سخن، بدون آن امکان پذیر نمی باشد؛ ولی وجود بیش از یک قرائت و قالب لفظی برای قرآن معلوم نیست و اثبات آن نیازمند دلیل علم آور است

ب) پیراستگی قرآن از تضاد و اختلاف

پذیرش قرائات متعدد به عنوان قرآن، مستلزم وجود تضاد و اختلاف در قرآن کریم و حکم خداست که خداوند آن را نفی کرده است؟ «و لو كان من عند غير الله لوجدوا فيه اختلافاً كثيراً» (بقره/ ۲۲۲).

شواهد نقلی: به سه قسمت تقسیم می شوند

الف. احادیث

۱. عن فضيل بن يسار قال: قلت لابي عبدالله (عليه السلام): إن الناس يقولون: إن القرآن نزل على سبعة أحرف، فقال: "كذبوا أعداء الله و لكنّه نزل على حرف واحد من عند الواحد." (محمد بن يعقوب كليني، الكافي، ج ۲، ص ۶۳۰)

فضیل بن یسار گوید به امام صادق (علیه السلام) عرض کردم: مردم می گویند: قرآن به هفت حرف نازل گردیده است؟ امام (علیه السلام) فرمود: دشمنان خدا دروغ گفته اند، قرآن به حرف واحد و از نزد خدای واحد.

ب. روایات تابعان

۱. ابو عبدالرحمن سلمی گوید: قرائت ابی بکر، عمر، عثمان، زید بن ثابت، مهاجران و انصار یکی بود؛ همگی بر قرائت عامه مسلمین بودند و آن قرائتی است که رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) در سال وفاتش دو بار بر جبرئیل خواند؛ ابوشامه مقدسی، المرشد الوجیز، ص ۶۸)

ج. سیره قرآء سبعة و عشره

گرچه قرآء مشهور (سبعة و عشره)، در قرائت شماری از کلمات قرآن، با یکدیگر اختلاف داشتند؛ ولی آنان در یک نقطه مشترک بودند و آن این بود که هر یک از آنان یک قرائت را

که به نظر خودش بر سایر قرائات ترجیح داشت انتخاب می کرد و آن قرائت به او نسبت داده می شد. این شیوه حاکی از آنست که آنان سایر قرائات را قرائت رسول خدا نمی دانستند. اگر آنها به حکم روایات «سبعة احرف» قرائت های مختلف را (که به قول جزری و امثال او دارای ملاکهای قرائت صحیح می باشد) یکی از وجوه قرآن می دانستند که از نزد خدا نازل شده، در این صورت اختیار قرائت و ترجیح برخی از قرائات بر برخی دیگر نادرست بود؛ زیرا معنی ندارد که یک وجه از کلام خدا را بپذیریم و یک وجه آن را رد کنیم در بررسی ۱۰۰ کلمه اختلافی در پنج نسخه خطی قرآن؛ متعلق به قرن هفتم از نسخه های موجود در کتابخانه آستان قدس رضوی از مجموع ۵۰۰ کلمه، مورد بررسی شده کمترین مخالفت را با قرائت عاصم به روایت حفص داشت که ۱۷ مورد بود. ۱۲۶ مخالفت با ابو عمرو بود. ابن عامر و نافع هر کدام با ۱۳۰ مخالفت، ۱۳۲ مخالفت با ابو جعفر و خلف، ۱۳۵ مخالفت با کسائی و حمزه، ۱۴۸ مخالفت با یعقوب، ۱۵۳ مخالفت با ابن کثیر یافت شد. بنابر این، قرائت عاصم به روایت حفص از قراء دهگانه بیشترین انطباق را با این پنج نسخه داشتند که کل ۱۷ مورد مخالفت بود. و کمترین انطباق با قرائت ابن کثیر می باشد که ۱۵۳ مورد مخالفت در این پنج نسخه ثبت شده.

منابع

قرآن (نسخ خطی) کتابخانه آستان قدس رضوی

- الف: نسخه شماره ۱۶۰۴. ب: نسخه شماره ۹۹۰. ج: نسخه شماره ۱۰۰۷. د: نسخه شماره ۱۲۱. ح: نسخه شماره ۱۲۰
- ابن الجزری، ابو الخیر محمد بن محمد، النشر فی القراءات العشر، بیروت: دار الکتب العلمیه
- خویی، ابوالقاسم، البیان فی تفسیر القرآن، موسسه احیاء آثار الامام الخوئی، قم، بی جا، بی تا
- زرکشی، بدرالدین محمد بن عبدالله، البرهان فی علوم القرآن، محققان: یوسف عبدالرحمن مرعشلی
- عسکری، سید مرتضی، القرآن الکریم وروایات المدرستین، شرکه التوحید للنشر، چاپ اول، ایران، ۱۴۱۵ق
- فیض کاشانی، محمد محسن بن شاه مرتضی، الوافی، کتابخانه امام امیر المؤمنین علی علیه السلام، اصفهان، چاپ اول، ۱۴۰۶ق

- محمد بن حسن طوسی، التبیان فی تفسیر القرآن، ۳۸۵-۴۶۰ هجری انتشار داراحیاء تراث العربی
- معرفت، محمد هادی، التمهید فی علوم القرآن، ترجمه: ابو محمد وکیلی، تحت عنوان: آموزش علوم قرآن، بی جا: سازمان تبلیغات اسلامی، بی نا، ۱۳۷۴
- ناصحیان، علی اصغر، علوم القرآنی درمکتب اهل بیت، ناشر انتشارات دانشگاه علوم اسلامی رضوی، چاپ چهارم ۱۳۹۶

